

MÜASİR İKT VASİTƏLƏRİNİN DÖRD NİTQ BACARIĞI ÜZRƏ KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏYƏ TƏSİRİ: DİL UNİVERSİTETLƏRİNİN İNGİLİS DİLİ FƏNNİ ÜZRƏ

Məqalədə müasir İKT vasitələrinin didaktik fonda xüsusiyyətləri və dörd nitq fəaliyyəti üzrə kommunikativ səriştəyə təsiri işıqlandırılır. Araşdırma kommunikativ səriştənin əsas komponentlərindən biri olan diskursiv bacarıqların həm reseptiv, həm də reproduktiv istiqamətlərdə formalaşmasını əks etdirir, eyni zamanda süni-intellektin bu prosesdə rolunu diqqətimizə çatdırır. Bu zaman İKT-nin interaktivlik prinsipi üzrə təsiri və formaları da təhlil olunur.

Açar sözlər: İKT vasitələri, kommunikativ səriştə, diskursiv bacarıq, interaktivlik

Müasir ingilis dili dərslərində diskursiv bacarıqların inkişaf etdirilməsi zamanı dil biliklərinin kommunikativ vərdişlərə keçməsi üçün dörd nitq bacarığının linqvistik və ekstralingvistik fonda formalaşdırılması vacib şərtlərdəndir. Bu zaman diskurs yönümlü oxu, yazı, eşidib anlama və danışma fəaliyyətlərinin formalaşdırılması prosesi həm ortaq, həm də fərqli məqamlarla nəzərə çarpır. Dörd nitq bacarığının müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə xarici dillərin tədrisi metodikası daha müasir və stimullaşdırıcı vasitələrin tətbiqinə üstünlük verir. Bu isə, ilk növbədə müəllim və tələbələrin müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarından yararlanmalarına dəlalət edir. Kommunikativ səriştənin əsas komponenti olan diskursiv bacarıq və vərdişlər İKT əsaslı dərslərdə formalaşır və təkmilləşir.

Diskurs yönümlü oxu bacarıqlarının formalaşdırılmasından danışırıqsa, qeyd etməliyik ki, İKT oxu vərdişlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Gündəlik həyatımızda oxunaraq əldə olunan informasiya daha çox internet vasitəsilə yayılır. Müasir dünyamızda planşetlər, kompyuterlər, telefonlar, elektron kitablar və s. ənənəvi kitablara nisbətən daha çox istifadə olunur. Buna baxmayaraq, müqayisə etsək görərik ki, oxu bacarıq və vərdişləri çap olunmuş mətnlər vasitəsi ilə müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirilir və informasiyanın qavranılması üçün yetərinə əlverişli sayılır [5, 36]. Yəni, uzun və mürəkkəb mətnlər çap olunmuş variantda daha tez mənimsənilir, lakin informasiyanın rəngarəngliyini və sayca çoxluğunu İKT, yəni internet təmin edir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, çap olunmuş mətnlər də İKT vasitəsi olan "printerin" köməyi ilə əldə olunur. Belə ki, əgər tələbələr komyuter və ya digər cihazlardakı mətnin oxunmasında çətinlik çəkirlərsə, materialı çap edərək rahatlıqla oxuya bilirlər.

Diskurs yönümlü eşidib anlama bacarıqlarına gəldikdə isə, film və musiqi faylları kimi rəqəmsal vasitələrin bütün kurslarda olduğu kimi, ikinci kurs tələbələrinə də müsbət təsir göstərdiyinin şahidi oluruq. Daha dəqiq desək, xarici dil daşıyıcısı tərəfindən səsləndirilən monoloji və dialoji mətnlər mürəkkəb assimilyasiya, intonasiya, temp nümunələrini təqdim edərək tələbələrin bu istiqamətdə olan kommunikativ səriştələrini təkmilləşdirir. Diskurs yönümlü eşidib anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində əsas məqsəd forma və məzmunun eyni anda qavranılmasını təmin etməkdir. İKT vasitəsi ilə təqdim olunan ingilis dili materialı formaca nə qədər avtomatlaşmış olarsa, məzmunca o qədər tez anlaşılır. Bu baxımdan eşidib anlama prosesi üç mərhələyə ayrılır [1, 225]:

- I mərhələ, yəni "artikulemlərin" yaratdığı eşitmə-əzələ duyğularının birləşməsi.
- II mərhələ, yəni sözlərin mənalarına görə anlayışlarla uyğunlaşması, sözlərin funksiyalarının müəyyənləşməsi.
- III mərhələ, yəni yeni informasiya və köhnə informasiya arasındakı, daha dəqiq desək, tema və rema arasındakı əlaqənin müəyyənləşdirilməsi, nitqin məzmununun aydınlaşması.

Ümumiyyətlə eşidib anlama dörd nitq fəaliyyəti arasında ən çox diqqət tələb edən və mürəkkəb xüsusiyyətləri ilə seçilən fəaliyyət hesab olunur. Bəzi məqamlarda "eşidib anlama" və "dinləyib

anlama" anlayışları fərqləndirilə bilər. Buna əsasən hesab edirik ki, tələbələrin məqsədli şəkildə müəyyən dil materialını dinləmələri və anlamağa çalışmaları "dinləyib anlama" kimi başa düşülürsə, qəfildən, gözlənilmədən səslənən ifadələrin, fikirlərin eşidilərək qavranılması "eşidib anlama" sayıla bilər. Qeyd etmək yerinə düşər ki, ingilis dilində "eşidib anlama" prosesi, yalnız linqvistik faktorlarla əlaqəli olmayıb, həmçinin psixoloji, sosiomədəni və hətta fizioloji amilləri (qulaq aparatının funksiyası baxımından) əks etdirir. Daha dəqiq desək, ingilis dilinin ekstralingvistik parametrləri ilə tanış olan, səsləri eşidərkən onları asanlıqla ayırd edən, diqqətli və s. tələbələr müsbət mənada seçilir.

Diskurs yönümlü danışma bacarıq və vərdislərinə gəldikdə isə deyə bilərik ki, müasir İKT vasitələri stimullaşdırıcı rola malikdir. Bununla bağlı Georq Lindnerin "ICT and the four major language skills" adlı elmi araşdırmasında müəllimlər tərəfindən aparıldığı sorğunun nəticəsi diqqətəlayiqdir [6, 15]. Həmin araşdırmaya görə, müəllimlər İKT-dən əsasən iki məqsədlə istifadə etmişdirlər: tələbələrin ingilis dilində danışarkən səslərinin yazılması; danışmaq həvəsi yaratmaq üçün şəkil və prezentasiyaların təqdim olunması zamanı.

Buna baxmayaraq, danışma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün gələcəkdə süni intellektin yaradacağı imkanların təkmilləşəcəyi ehtimalı da da az deyil. Son zamanlar İKT aləmində irəli sürülən məsələlərdən biri də təbii dil mətnlərinin emalı (Natural Language Processing-NLP) məsələsidir. Gələcək üçün nə dərəcədə faydalı olacağı hələ sual altında olan bu texnologiya nəticəsində süni intellekt və dilçilik sistemi birləşərək təbii nitq mətnlərinin İKT vasitələri ilə emal olunmasını nəzərdə tutur. Bunun nəticəsində, mətnlər sözlü formadan rəqəmsal formaya keçir, kompüterlər təbii nitq diskursunun dekodlaşmasını və kodlaşmasını reallaşdırır. Bu zaman əsas məqsəd əks əlaqənin qurulmasına, yəni kompüter tərəfindən təbii dilin qəbul olunaraq anlaşılması və yaradılması prosesinə yönəlmişdir [2, 29]. Bir sözlə, təbii dil mətnlərinin emal olunması konsepsiyası (NLP) süni intellekt forması olub insan nitqinin başa düşülməsi və məntiqi nəticə çıxararaq cavablandırılması prinsipinə söykənir [7]. Bu prosesdə bizi ən çox maraqlandıran məqam isə ingilis dilinin tədrisində belə bir texnologiyanın nə dərəcədə səmərəli olacağını və ümumiyyətlə insan ünsiyyətinin kibernetik ünsiyyətlə əvəzlənməsinin təbii diskursiv bacarıqlara mənfi və müsbət təsirini araşdırmaqdır. Digər diqqət çəkən məsələ isə bu texnologiyaların linqvistik əsasları tədricən aradan götürməsi və tamamilə rəqəmsallaşdırması riskinin nəticələridir. Zənnimizcə, İKT əsaslı pedaqoji tədqiqat işlərində bu problemlərə diqqətlə yanaşılmalıdır.

Diskurs yönümlü yazı bacarıq və vərdislərin didaktik prinsiplərə uyğun inkişaf etdirilməsinə gəldikdə isə qeyd etməliyik ki, İKT çox faydalı bir vasitədir. Ənənəvi yazı imkanlarından fərqli imkanlar yaradaraq İKT tələbələrdə çapla yazmaq texnikasını təkmilləşdirir. Nəticədə yazılmış material səliqəli və aydın olduğundan müəllim tərəfindən rahat yoxlanılır. Kompüter və digər cihazlarda çapla yazarkən orfoqrafik və qrammatik yoxlama, tezaurusdan istifadə kimi İKT funksiyaları yardımçı rol oynayır. Yazıcının söz ehtiyatını təmin etmək üçün sinonimlər təqdim edən proqramlar mətni üslubi cəhətdən daha cəlbedici edir. Bu baxımdan, yazılı diskursiv bacarıqların inkişafında İnternet-bloqların rolunu da qeyd etmək gərəkdir. Bloq texnologiyaları tələbələrdə müəyyən komponentlər əsasında, aşağıdakı yazılı nitq bacarıqlarını inkişaf etdirməyə yararlıdır:

1. Leksik-qrammatik (uyğun leksik vahidlərin kommunikativ məqsədlərlə seçilməsi və istifadə olunması);
2. Orfoqrafiya və punktuasiya (durğu işarələrindən düzgün istifadə edilməsi);
3. Üslubi (yazılı nitqi müxtəlif funksional üslublar kontekstində fərqləndirilməsi, üslubi vasitələrdən istifadə olunması və s.);
4. Struktur cəhətdən düzgün quruluşun təmin edilməsi (mətnin qurulmasında cümlələrin məntiqi bağlılığının nəzərə alınması, abzasların müəyyənləşdirilməsi və s.);
5. Predmetin müəyyənləşdirilməsi (problem haqda biliklərin əldə olunması üçün müxtəlif informasiya mənbələrindən bəhrələnmək);
6. Kommunikativ səriştənin izlənilməsi (kommunikativ məqsədlərin yerinə yetirilməsi);
7. Mətn formatının müəyyənləşdirilməsi (inşaların, məktubların və s. yazılması);

8. Sosial-mədəni amillər (həmsöhbətin sosial statusuna uyğun ünsiyyətin qurulması, linqvo-kultural faktorların nəzərə alınması və s.). [4, 10]

İKT bacarıqlarının yetərinə avtomatlaşması tələbələrin motivasiya hissini artıraraq ünsiyyətdə aktiv olmalarına müsbət təsir göstərir.

Ümumiyyətlə, kommunikativ səriştənin İKT vasitələri ilə inkişaf etdirilməsi zamanı interaktivlik kimi mühüm didaktik amil təmin olunur. Beləliklə, ingilis dili üzrə keçilən dərslərin aparıcı xüsusiyyətlərindən biri interaktivlik olub özündə aşağıdakı prinsipləri ehtiva edir [3, 91-92].

kommunikativlik- forum, çat, telekonferensiya və s. kimi müxtəlif şəbəkələrdə informasiya mübadiləsi,

adaptivlik- təlim prosesi üçün əlverişli şərtlərin təmin olunması,

produktivlik- informasiya mübadiləsində dəyişiklik və ya artım,

kreativlik- yaradıcılıq və ya tapşırıqlarda qoyulmuş problemin keçilən material əsasında həlli,

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən belə bir nəticəyə gəlirik ki, interaktivliyin özü də bir neçə növə bölünür[3, 91-92] :

- *Əks əlaqə* yaradan, yəni sual verərək cavab almağa imkan yaradan interaktivlik,

- Tələbələrin materialı öyrənmək üçün nə zaman başlayıb və nə qədər müddətə bitirmələrini müəyyənləşdirən *müddətli* interaktivlik,

- Tələbələrə informasiyanın məzmununu istədikləri qədər azaldıb və ya çoxaltmağa imkan verən *məzmun* interaktivliyi,

- Veb-proyektlərdə, şəxsi saytlarda, elektron testlərdə və s. yaradıcılıq fəaliyyətinə şərait yaradan *yaradıcılıq* interaktivliyi və s.

Beləliklə, yuxarıda göztərdiyimiz interaktivlik formaları müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının köməyi ilə təmin olunur və dörd kommunikativ bacarığın müvəffəqiyyətlə inkişaf etməsinə şərait yaradır. Belə ki, kommunikasiya prosesi əks əlaqə yaratmaq, kreativlik göstərmək, diskursun məzmun və müddətinə əsaslanmaq və s. kimi interaktiv xüsusiyyətlərə bağlıdır. Hər bir nitq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi konkret İKT vasitələrinin düzgün seçilməsi və tətbiqini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundova Y. Eşidib-anlama bacarıqlarının didaktik təhlilinə dair. Azərbaycan respublikası təhsil nazirləyi, ADU, Azərbaycan Dillər universitetinin yaranmasının 80 illiyinə həsr olunmuş "Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi-praktiki konfransının tezisləri 11-12 may, 2017-ci il, – Bakı: Mütərcim, 2017. – 520 s.
2. T.N.Talıbov Təbii dil mətnlərindən informasiyanın əldə olunması üçün ontologiya işləmələri..Təbiət və elm. Beynəlxalq elmi jurnal. İmpakt faktor1. 642, 2022,Cild 4, sayı 5, s. 29-34
3. Драгунова А.А. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции у студентов факультета иностранных языков через использование учебных Интернет-ресурсов на основе технологий Веб 2.0, Ярославль 2014, 236с.
4. Павельева Т. Ю. Методика развития умений письменной речи студентов средствами учебного интернет-блога: английский язык, языковой вуз. АВТОРЕФЕРАТ, Тамбов-2010, 22с
5. Baker, R. D. Comparing the Readability of Text Displays on Paper, E-book readers, and Small Screen Devices. Digital Library of the University of North Texas. Dissertation.university of north Texas, may 2010 , 56 p.
6. Lindner G. ICT and the four language skills – an interdisciplinary study of teachers' attitudes towards ICTas a teaching tool, Goteborgs university, 31p.
- 7.<https://open.library.okstate.edu/adect2021/chapter/the-role-of-ict-in-natural-language-processing/>

THE EFFECT OF MODERN ICT TOOLS ON COMMUNICATIVE COMPETENCE ON FOUR SPEAKING SKILLS: ON LANGUAGE UNIVERSITY ENGLISH SUBJECTS

Abstract: The article highlights the modern ICT tools' didactic background and its effects on communicative competence through four language skills. The research describes the formation of discursive skills, which are the main components of communicative competence, in both receptive and reproductive bases. Furthermore, there are some analyses about the role of artificial intelligence and the impact of ICT on communicative interactivity.

Key words: ICT tools, communicative competence, discursive skills, interactivity.